

Når verdener går til grunde

En neurokognitiv tilgang til endetidsnarrativer

Af postdoc Melissa Sayyad Bach og stud.theol. Clara Fasting Prebensen

Verdener opløses og går til grunde. Det sker somme tider gennem små usynlige brud, som over tid tilsammen fører til et kollaps. Andre gange gennem uforudsigelige brag, som vender alt på hovedet. Hvad enten det sker over længere tid eller på én gang, er vi aldrig helt forberedt på omfanget og dybden af, hvad det indebærer, og hvad der skal til for at komme hel-skindet igennem. Det gælder både i dag og i oldtiden.

I denne artikel præsenterer vi vores anvendelse af teori fra nyere kognitionsforskning til at læse og forstå bibelske fortællinger om verdens undergang. Denne tilgang er resultatet af et tværfagligt forskningsprojekt, der også har involveret specialestuderende og en international konference.

Verdens kollaps i Bibelen

Årsagerne til brud i den gældende verdensorden kan være lige så mangfoldige som de måder, verden kolliderer på: Mennesker kan have vakt guddommelig vrede, de kan have skubbet til verdens balance, eller det kan være helt uden for menneskers kontrol.

Fortællinger om verdens ende er talrige i antikke jødiske og kristne tekster.

I fortællingen om Noa beskrives en kosmisk katastrofe, hvor det livgivende vand bliver altødelæggende (1 Mos 6-9). Men katastrofer behøver ikke at være store og synlige, de kan også ske i det skjulte. Den indre moralske verdensorden kan bryde sammen, som når Kain dræber Abel (1 Mos 4): Verden forandres, mens vold, mord og skyld flytter ind i det nære familiære bånd og præger de følgende generationer. Sociale og politiske ordener opløses, som i nogle af de domsteker, der varsler kaos (Es 3; Klages 4).

Apokalyptiske fortællinger gemmer på skjult og overjordisk viden, som ellers er utilgængelig for mennesker. Disse budskaber formidles i et billedrigt, dramatisk sprog, og med bizarre motiver, som gemmer på mere end det umiddelbare. I Johannes' Åbenbaring kap. 16 hælder syv engle syv skåle med Guds vrede ud over jorden, som forårsager den ene katastrofe efter den anden. Og i den pseudepigraphiske Anden Baruks Bog kap. 53 ødelægges hele jorden af en kæmpemæssig sky, som skiftevis sender ødelæggende vand og fortærende ild.

På tværs af tidsaldre og kulturer, og længe før de bibelske tekster blev til, er endetidsnarrativer dukket op med jævne mel-

lemrum som i de mesopotamiske syndflodssagn om Atrahasis og Gilgamesh. Selvom de alle er forskellige i form og indhold, har de tilfælles, at de ofte har foruroliget og fascineret. De leger med den verdensorden, som i fredelige stunder virker tilforladelig og robust, men pludselig kan blive skrøbelig og falde sammen. De kalder på frygt og uro, men kan også hentyde til nye begyndelser for de udvalgte, der står prøvelserne igennem. Endetidsnarrativer kan også disciplinere og kontrollere, få masserne til at rette ind efter fælles retningslinjer og dermed fungere som et redskab i magtens tjeneste. Men de kan også motivere til forandring.

End Time Narratives

I samarbejde med Armin W. Geertz fra Religionsvidenskab i Aarhus og Jesper Høgenhaven har denne artikels forfatter (MSB) i et tværfagligt forskningsprojekt fokuseret på kognitive effekter af endetidsnarrativer. Vi bruger betegnelsen *End Time Narratives* (ETNs) som en paraplybetegnelse for at samle et større spektrum af fortællinger fra forskellige kontekster (fx tidsligt og geografisk), som udtrykkes gennem forskellige medier (fx skrift, visuel kunst, film).

Med henblik på at spore den indvirkning, som ETNs kan have på modtagerne, anvender vi metoden *Embodied Cognition*. Denne tilgang betragter kognition som en proces, der altid sker i et komplekst samspil mellem vores hjerne, krop og omverden, som vi i en gensidig interaktion både påvirkes af og selv påvirker. Vores perception af os selv og verden er nemlig dybt forankret i vores kropslighed.

Fra et evolutionært perspektiv sikrer kognitionen menneskets overlevelse. Det sker gennem en aflæsning og forudsigelse af omgivelserne, der skaber mening og hjælper til at reagere hensigtsmæssigt på omstændighederne. Kognition er med andre ord handlingsorienteret med et "praktisk" sigte, hvor formålet ikke kun er at skabe præcise mentale repræsentationer af omverdenen, men også at muliggøre den bedst tænkelige interaktion med omverdenen.

En neurokognitiv model

Så hvordan er dette perspektiv på kognition relevant for studiet af ETNs? Projektets hypotese er, at endetidsnarrativer er komplekse fortællinger med et bredt repertoire af kognitive signaler, som påvirker modtageren på forskellige niveauer.

For bedre at kunne forstå og analysere disse fortællinger har Armin W. Geertz udarbejdet en neurokognitiv model bestående af de ni mest fremtrædende mekanismer, der på forskellig vis er på spil i endetidsnarrativer:

- 1) *Embodiment* henviser til de rige beskrivelser af sansendtryk (visuelle detaljer, lyde, lugte) og kropslige enkeltheder.
- 2) *Emotions* peger på de forskelligartede grundfølelser som frygt, vrede og afsky og forundring.
- 3) *Identity* gør os opmærksom på de identitetsdannende aspekter i ETNs, som opererer med skarpe skillelinjer mellem os og dem.
- 4) *Morality* henviser til skellet mellem den rigtige og den forkerte handle-måde og verdensanskuelse, som bliver tydeligt portrætteret i ETNs.

- 5) *Social Intelligence* handler om de måder, hvorpå ETNs imødekommer og aktiverer vores behov for at afkode og forudsige verden, herunder andre aktørers hensigter og tanker (både menneskelige og overnaturlige).
- 6) *Authority* peger på, at ETNs opererer med et komplekst og nuanceret forhold til autoritet, idet de gerne læner sig op ad autoritative traditioner eller figurer men samtidig henviser til nye åbenbaringer med guddommelig autoritet.
- 7) *Meaning* henviser til det gådefulde sprog med bizarre billeder og talkoder, der appellerer til vores trang til at afdække mønstre og finde mening.
- 8) *Epistemic Curiosity* drejer sig om, at ETNs både udfordrer og imødekommer et behov for at forstå vores omverden og tilegne os viden om fremtidige begivenheder.
- 9) *Materiality* gør opmærksom på, at der ofte er fokus på materielle genstande som bygninger, templer, altre, våben og andre artefakter, der er med til at forme vores interaktion med omgivelserne.

I første omgang har vi afprøvet modellen på Johannes' Åbenbaring kap. 14-16. I dette arbejde anvendte vi metoden *Enactive Reading*, som er en litterær tilgang med udgangspunkt i metoden Embodied Cognition. Denne tilgang arbejder med de måder, teksten stimulerer modtagerne på. Når vi hører eller læser en fortælling, bliver vi mødt af forskelligartede stimuli, og vi forstår, strukturerer og lever os ind i det fortalte, ved at vi i forskellig grad simulerer og forestiller os tekstens indhold. Denne proces leder til en simulati-

on af det fortalte, hvilket vil sige, at vi i en vis forstand "genopfører" (*enactment*) det fortalte, ikke kun i form af abstrakte billeder men netop som en kropsligt og sanseligt funderet simulation.

Når vi eksempelvis læser eller hører om en genstand, fremkalder vi ikke kun et billede af genstanden, men vi simulerer også en tilhørende interaktion med genstanden. Enactive Reading er derfor en oplagt måde at gå til fortællingerne på, når målet er at få fat i, hvordan tekster påvirker modtagerne. Denne første test af modellen bliver nu publiceret i tidsskriftet *Numen* (Høgenhaven, Bach & Geertz, "A Neurocognitive Model for Analyzing End Time Narratives: The Book of Revelation 14–16 as a Test Case").

Tre specialestuderende

Som et næste skridt i projektet, der gav studerende mulighed for at deltage i forskning, arrangerede MSB i foråret 2023 projektet "A Neurocognitive Approach to End Time Narratives", hvor tre specialestuderende afprøvede modellen på tre kildetekster. Der var her tale om to studerende fra teologi og en studerende fra Religious Roots of Europe, og de indgik i et forløb med kompaktseminarer i København og Aarhus. Her fik de en indføring i den teoretiske baggrund for modellen, Embodied Cognition og Enactive Reading.

De studerende testede modellen på udvalgte kildetekster: Krigsrullen (1QM) fra Qumran, verdensdommen i Markus-evangeliet kap. 13 og Sura 81 fra Koranen. Udover selve specialearbejdet præsenterede de studerende deres resultater på en international conference om apokalyptik og autoritet i august 2023. Disse

tre test-cases bliver en del af en håndbog om tværfagligt eksegetisk arbejde, der snart udkommer hos Brill i serien *Die-gesis in Mind*. I det følgende vil denne artikels andenforfatter (CFP) præsentere et udsnit af sit arbejde med modellen og Markusevangeliet.

Verdensdommen i Mark 13

I mit arbejde med Markusevangeliet kap. 13 og den neurokognitive model har jeg undersøgt, hvad der sker med vores tolkning, når der tages højde for de underliggende kognitive reaktioner, der opstår i mødet med en tekst – og særligt i mødet med et endetidsnarrativ som Jesus' dom over verden. Til dette formål valgte jeg tre af modellens mekanismer: *Emotions*, *Identity* og *Meaning*, og søgte med metoden Enactive Reading at nærme mig en analyse af bibelteksten.

I min brug af Enactive Reading og den neurokognitive model kom det blandt andet frem, at fortællingen i Mark 13,1-27 er opbygget på en måde, der er med til at forme modtagerens oplevelse af identitet og tilknytning. Disciplene – eller 'de udvalgte' (v. 20) – er ikke alene aktører, der bliver præsenteret for læseren. De er derimod en gruppering, som læseren gennem emotionelle stimuli (*Emotions*), symbolsk sprog (*Meaning*) og aktivering af tilknytning og selvfølelse (*Identity*) i læseoplevelsen, kommer til at forstå sig selv som en del af. Eksempelvis bliver billeder af krig, vold og katastrofer tekstuelle redskaber, der emotionelt stimulerer læseren (*Emotions*).

Når vi præsenteres for voldelige motiver i teksten, kan vi reagere med både negative og sekundære emotioner (vrede,

frustration og moralsk afsky) samt den primære emotion *frygt*. Disse emotioner er knyttet til kropslige impulser, der udløses af hormonerne kortisol og adrenalin, når vi møder truende scenerier. Kortisol og adrenalin frigives i kroppen via en struktur i hjernen kaldet hypothalamus, som er placeret i den nederste del af mellemhjernen. En aktivering af disse kropslige responser og emotionelle tilstande hos modtageren kan blive retningsgivende i forståelsen af teksten. Disse reaktioner kommer til at understøtte læserens identificering med 'de udvalgte' (disciplene).

Den aversion og frygt, som volden mod disciplene vækker i læseren, vendes imod de karakterer og narrative motiver, der forårsager disse emotioner. Modtageren kommer til instinktivt at identificere sig med disciplene i en slags 'os-moddem'-konflikt, dvs. i en *in-group/out-group*-konstellation (*Identity*).

Dette eksempel på identitetsskabende mekanismer er et lille udsnit af, hvad arbejdet med modellen og Mark 13 har givet indblik i. Formålet er at illustrere, hvordan modellen og brugen af Enactive Reading hjælper til at nærme sig det narrative rum imellem tekst og modtager. Ved at tage højde for tekst-modtagerrelationen kan interessen i det eksegetiske arbejde ændre sig. I receptionshistorien har der været fokus på fx templets rolle. Ved brugen af den neurokognitive model bliver vægten placeret på tekstuelle signaler (*cues*) og de umiddelbare kognitive reaktioner aktiveret hos modtageren. Dermed får vi som tekstlæsere blik for, hvilke lag i en tekst der er med til at strukturere læseoplevelsen.